

Розділ третій. РЕЛІГІЯ В ІСТОРІІ І СЬОГОДЕННІ УКРАЇНИ

3.1 Олена БОРТНІКОВА. Релігійні та політичні організації як суб'єкти етнонаціонального процесу в Україні.

Актуальність дослідження. Активна діяльність є способом існування релігійних і політичних суб'єктів та проходить у формі взаємодії між собою і іншими структурними елементами соціальної системи. За своєю природою взаємодія релігії і політики пов'язана з реалізацією соціальних зв'язків, у тому числі етнонаціональних, що виникають на основі соціальної, релігійної і політичної залежності. Поняття організації функціонування релігійно-політичного простору у етнонаціональному процесі методологічно пов'язане з реалізацією основоположної ролі цілісності будь-якої системи та головного (системоутворювального) зв'язку у формуванні та розвитку систем. Організація покликана розкрити процес впливу з боку цілісності релігійно-політичного простору на його складові, на формування структурних елементів та забезпечення їх функціонування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Роль релігії і політики в етнонаціональних процесах онтологічно зумовлена, тобто національні релігії природно вплітаються в етнонаціональне життя народів. Реалізація національних інтересів щодо етнонаціонального розвитку держави – вірно чи помилково зрозумілих національною політичною елітою – не може здійснюватися поза участю релігійних спільнот. Для гарантування стабільного розвитку України та вирішення суспільних завдань необхідно створювати умови злагодності та згуртованості в суспільстві та владі. Однак у науковому розв'язанні проблеми ролі релігійних та політичних організацій як суб'єктів етнонаціонального процесу в Україні відсутнє комплексне дослідження (передусім як міждисциплінарне), що поєднує філософські, політологічні, релігієзнавчі аспекти проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій з теми та виділення невирішених питань з проблеми. Аналіз наукової літератури показав, що поняття організації релігійно-політичного простору дає змогу пізнати не лише процеси формування структури цієї системи, а й умови, які забезпечують взаємодію між її елементами в етнонаціональному процесі. Саме в конкретизації ключового процесу – виникнення та розвитку систем бачили необхідність введення у науковий аналіз поняття організації І. Пригожин та І. Стенгерс: "Щоб зв'язати між собою різні рівні опису й урахувати взаємозв'язок між поведінкою цілого й окремих частин, необхідне поняття організації"⁹².

Сучасний етап розвитку досліджень характеризується зростаючим інтересом до релігійної і міжконфесійної проблематики. Міжконфесійні відносини розглянуті в різних аспектах світського та релігійного знання. Конфесійна взаємодія детермінує суспільну інтеграцію (Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, Б. Малиновський, П. Сорокін), а також соціальні наслідки в ракурсі соціальної адаптації та дезадаптації, які вивчалися за багатьма напрямками, у тому числі й методологічні аспекти відносин між церквами (А. Колодний, О.Саган, П.Яроцький, О.Недавнія, Л. Филипович та ін.).

На необхідність включення до наукового аналізу соціальних процесів, у тому числі етнонаціональних, цілей діяльності людей неодноразово вказувалося в літературі. Так, П. Козловські зазначає: "Цілераціональність як раціональне використання засобів і ресурсів залишає поза полем бачення основне питання: які цілі і які потреби мають бути реалізовані"⁹³. Саме завдяки реалізації функцій релігії і політики в етнонаціональному процесі досягається цілісність релігійно-політичного простору, а самі вони відіграють важливу роль в його організації.

Метою статті є розкриття природи організації релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі та визначення методологічних положень щодо її вивчення.

⁹² Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – С. 153.

⁹³ Козловский П. Общество и государство: неизбежный дуализм. – М.: Республика, 1998. – С. 237.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Взаємодія передбачає свідому координацію власних цілей та дій релігійних і політичних суб'єктів, формування спільних цілей стосовно формування і розвитку національної держави та політичної нації, а тому завжди відрізняється характером в залежності від сфери діяльності, формами та напрямками. Саме тому природа поняття організації та його використання при дослідженні релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі України може бути розкрита на основі низки методологічних положень.

По-перше, невід'ємною складовою організації релігійно-політичного простору національної держави є процес взаємодії між його елементами, основу якого утворюють прямі та зворотні зв'язки, рух певної інформації. Включення релігійної проблематики в дискурс з проблем національної держави, суспільства, влади, політики і етногенезу мають глибоке історичне коріння. Сакральність і влада, релігія і політика, етнос, нація і національна держава – головні іпостасі будь-якого суспільства. У багатьох релігіях чітко розмежовують світ як священну сферу, де панує праведний порядок, і профану сферу, де панує хаос “голої сили”. Кінцевою метою будь-якої влади є підпорядкування мас волі лідера. Народні маси – це передумова і фундамент влади. Тому можна стверджувати, що політика і релігія мають єдину мету – встановлення своєї легітимної влади над соціумом. “Бо володарі пострах не на добрі діла, а на злі. Хочеш не боятися влади? Роби добро, і матимеш похвалу від неї, бо володар Божий слуга, тобі на добро. А як чиниш ти зле, то бійся, бо не дармо він носить меча, він бо Божий слуга, месник у гніві злочинцеві! Тому треба коритися не тільки заради страху кари, але й заради сумління”⁹⁴.

Релігійна і політична влада належать до категорій динаміки, без яких неможливо розкрити роль, цілі, функції релігійних і політичних суб'єктів, установити структурні та функціональні характеристики, дати визначення та встановити роль релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі.

Місце релігійної і політичної влади в системі категорій системного аналізу етнополітичного процесу в суспільстві обумовлене цілісністю останнього в процесі формування та реалізації головного (системного) утворювального зв'язку релігійно-політичного простору національної держави. Як ми вже відзначали, у суспільних системах роль головного центру історично відігравала держава (а церква – у духовно-культурній сфері життя суспільства).

По-друге, поняття організації належить до категоріального ряду, що відображає динамічний стан системи (релігійно-політичного простору). Організація релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі України проявляється як процес функціонування етносу і нації. На нашу думку, поняття “нація” використано в дослідженнях релігійних і політичних організацій як суб'єктів етнонаціонального процесу в суттєво викривленому сенсі. Нація це: єдність людей, яку засновують саме індивіди (суспільний договір), а не спільнота, або не тільки спільнота; умови існування людей, їх права; режим суспільного життя (у тому числі; режим мобілізації); форми єдності суспільних інститутів (національна держава, національні суб'єкти публічного управління, церкви), через яких гарантуються права індивідів на ідентифікацію. Отже, існування людини відбувається в режимі ідентичності, але не тільки національної, а й економічної, і політичної, і суспільної, і духовної тощо. Як вважають В. Пержун і О. Щур: “Нація утворюється на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на одній території та пов'язані між собою певним типом соціально-економічних відносин. Нація – політично і державно організований народ”⁹⁵. Важливо, що в демократичній державі релігійні спільноти, будучи добровільними об'єднаннями віруючих, входять в громадянське суспільство в статусі однієї з його структурних складових. Церква в цьому випадку розуміється як організаційна форма існування релігійних спільнот. В станових суспільствах

⁹⁴ Рим. 13: 1-5

⁹⁵ Пержун В. Етнічні спільноти: особливості формування і функціонування у суспільстві. // Релігія та Соціум. – 2014. – №1-2 (13-14) . – С. 173.

об'єднання віруючих (а особливо церква) мають низку важливих відмінностей. Відповідно, всередині церкви виділяються паства (парафіяни) і священнослужителі на всіх рівнях церковної ієрархії, якщо така є (хоча, наприклад, у протестантських формах релігійної організації – організаційні структури або зовсім не ієрархічні, або малоієрархічні, але з дуже високою потенційною мобільністю).

Кожного разу, коли ми говоримо про суспільство, ми маємо на увазі деякі характеристики його структурної композиції, його елементи і стійкі зв'язки між ними. Коли ми говоримо про релігію, ми розглядаємо ту ж саму людську спільність з боку властивих їй програм діяльності, зокрема програм соціальної поведінки. Тому коли віровчення пристосовані для виправдання і обґрунтування нерівності, стверджуючи, що вона встановлена Богом, а вища воля вимагає виконувати обов'язок, запропонований кожному його станом приналежності, релігія як специфічна форма світогляду і церква як організація неминуче повинні ставати державною релігією і державною церквою. Справа в тому, що в цій формі церква – незалежно від намірів окремих adeptів і проповідників вчення – необхідно перетворюється на елемент політичної системи. Головне в іншому: одна і та ж функція, одна і та ж соціальна роль виконувалася двома відокремленими інститутами.

По-третє, організація релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі України передбачає розгляд структурних елементів як таких, що постійно змінюються та активно діють. Саме тому наступним кроком обґрунтування особливостей взаємодії релігійних і політичних суб'єктів в етнонаціональному процесі України є потреба приділити особливу увагу категоріям “функція” і “тенденція”. Аналіз діяльності релігійних та політичних організацій як суб'єктів етнонаціонального процесу відбувається і спрацьовує у сфері макротенденцій. Знання тенденцій дає можливість сформулювати загальну характеристику ситуації релігійно-політичної взаємодії в етнонаціональному процесі сучасної України. Такий аналіз цікавлять:

1) Контексти подій у релігійно-політичній взаємодії в етнонаціональному процесі сучасної України в довгостроковій перспективі.

2) Захист національних інтересів релігійних і політичних суб'єктів від впливу інших суб'єктів, які мають інтереси, що суперечать нашим власним та призводять до конфліктів у етнонаціональній сфері.

3) Регулювання довгострокових контекстів та подій, які потенційно можливі в релігійно-політичному просторі національної держави.

Визначеність і передбачуваність розвитку і функціонування релігійних і політичних суб'єктів в етнонаціональному процесі відповідно до індикаторів “віра” і “довіра” характерна при наступному наборі параметрів:

- “віра” і “довіра” зростають, якщо ситуація будується на базі запрограмованої тенденції і яка є її підтвердженням, а оскільки тенденція є прорахованою, то такою ж виявиться і ситуація, що аналізується;

- “віра” і “довіра” залишаються на досягнутому рівні, якщо відбуваються інтервенції в тенденцію з надією тимчасового її руйнування, що в принципі можливо на певний час;

- “віра” і “довіра” характеризується розривами між зростанням та зниженням, якщо тенденція сама має тенденцію до розривів, і об'єктивно нова ситуація виникає саме в період “розриву”;

- “віра” і “довіра” зберігаються на високому рівні або зростають у консервативній частини прихильників діяльності релігійних і політичних суб'єктів (і навпаки у той частини, що бажають “змін”), якщо ситуація обумовлена дією минулої тенденції, в цьому випадку ми будемо мати конфігурацію, що повторюється з минулого і яка завжди добре сприймається масовою свідомістю.

По-четверте, організація відображає вплив цілого на структурні частини. Важливим кроком обґрунтування об'єднання релігійних і політичних суб'єктів як принципу організації релігійно-політичного простору є розгляд природи, місця і ролі етнонаціонального чинника в суспільстві. Методологічно ця проблема може бути розв'язана на принципах системного аналізу в межах самоорганізації реально функціонуючого релігійно-політичного простору

національної держави. На нашу думку, роль етнонаціонального чинника в розвитку релігійно-політичного простору суспільства полягає в тому, що він виступає як неформальний регулятор суспільних відносин в процесах творення національної держави і політичної нації, враховуючи при цьому не тільки загальне в соціальних процесах, а й змушуючи звертати увагу на приватні моменти. Це сприяє більш динамічному розвитку не тільки релігійних і політичних суб'єктів, а й усього суспільного організму.

Значення етнонаціонального чинника в загальних процесах взаємодії релігії і політики бачиться в тому, що він допомагає конкретизувати програми, які здійснюються під час розбудови національної держави і ведуть до соціального прогресу єдності індивідів, надають цілеспрямованого характеру суспільному розвитку, врівноважують шанси етнічних спільнот в досягненні їх цілей і реалізації інтересів. Важливо й те, що етнонаціональний фактор виступає як показник соціальної справедливості, нагадує релігійним і політичним суб'єктам про можливі перекося в їх діяльності по відношенню до малих етносів і індивідів.

Етнонаціональна складова суспільства, що змінюється в часі і просторі, саморегулюється, і одночасно є надзвичайно складним об'єктом державного регулювання, оскільки включена до багатьох громадських взаємозв'язків, має при цьому свої (відносно самостійні) прояви і носить багатоплановий характер.

Зазначені вище методологічні положення не лише розкривають необхідність організаційного підходу, а й дають змогу розглянути діяльність релігійних і політичних суб'єктів в етнонаціональному процесі у їх єдності. Безпосередньо, тобто на одному з найменших (найнижчих) рівнів узагальнень, організаційний підхід проявляється як нерозривна єдність структурних та функціональних характеристик релігійно-політичного простору національної держави. Двоєдина сутність його організації передбачає свідому діяльність релігійних і політичних суб'єктів в етнонаціональному процесі щодо формування структурних елементів, які забезпечують найбільш повну реалізацію функцій та створення відповідних суспільних умов для успішної (ефективної) взаємодії між ними. Тому *поняття організації* набуває двох взаємопов'язаних (що характеризують єдиний об'єкт – релігійно-політичний простір в етнонаціональному процесі), але самостійних значень: перше відображає структурну будову і встановлення зв'язків між рівнями релігійно-політичного простору як системи (його статичний стан), а друге – процес взаємодії між структурними елементами, процес функціонування релігійно-політичного простору як системи (її динамічний стан в етнонаціональному процесі). “Термін “організація” застосовується в людській діяльності – пише Дж. К. Лафта, – у двох значеннях: процес організації у формі координації діяльності людей чи груп людей, об'єднаних для досягнення якої-небудь мети, розв'язання якого-небудь завдання; форма об'єднання людей і груп (структура, підприємство, організація)”⁹⁶.

Організація структури релігійно-політичного простору як системи спирається на встановлення його призначення в суспільстві (тобто місії), меж відносної відокремленості від інших сфер суспільства та зв'язків з навколишнім середовищем, способів адаптації в ньому. Структура та внутрішні зв'язки між елементами релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі національної держави обумовлені необхідністю виконання первинних функцій. Ці функції в будь-якій підсистемі суспільства, зазначив Т. Парсонс, зводяться до “відтворювальної, інтеграційної, цільової та адаптаційної”⁹⁷. Конкретне наповнення цих функцій реальним змістом дії релігійних і політичних суб'єктів дає змогу розкрити роль структурних складових у досягненні головної мети соціальної системи в етнонаціональному процесі: розбудови національної держави та формуванні політичної нації в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтак, усі складові організації етнонаціональної системи, а саме: формування центрів агрегації, навколо яких об'єднуються відносно відокремлені етноси і індивіди; створення структури та встановлення зв'язків між

⁹⁶ Лафта Дж. К. Теория организации/ Учеб. пособие. – М.: Проспект, 2006.

⁹⁷ Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: Аспект Пресс, 1997. –С. 15.

релігійними та політичними суб'єктами різних рівнів; налагодження взаємодії між ними обумовлюють особливу роль таких форм інформації, як знання, досвід, культу, вірування, традиції, формування цілей об'єднання етносів в українську (політичну) націю, створення коду національного самозбереження, національних уявлень тощо.

У подальших дослідженнях слід визначити типологічні характеристики організації релігійно-політичних взаємодій в етнонаціональному процесі.

Анотації

У статті *О.Бортнікової «Релігійні та політичну організації...»* досліджено різні підходи до визначення сутності релігійних і політичних організацій як суб'єктів етнонаціонального процесу та їх ролі у функціонуванні й розвитку суспільства. Здійснено спробу охарактеризувати основні методологічні положення щодо розкриття природи релігійних і політичних суб'єктів як структурних елементів етнонаціональної системи, виявлення різних рівнів їх розміщення в умовах суспільних змін. **Ключові слова:** релігія, політика, організація, суб'єкт етнонаціонального процесу, релігійно-політичний простір.

Olena Bortnikova. Religious and political organizations as subjects of national processes in Ukraine

In the article the different approaches to defining the essence of religious and political organizations as subjects of national processes and their role in the functioning and development of society. Attempted to characterize the basic methodological provisions for disclosure of the nature of religious and political actors as structural elements of ethno-national system, identifying different levels of accommodation in terms of social change.

Key words: religion, politics, organization, process an ethnic, religious and political space.

3.2 Ольга ГОЛЬД. Влияние церковных институций США на украинскую религиозную ситуацию.

О религиозном влиянии США на Украину не так много написано. Но эта тема постоянно вызывает интерес в научных кругах⁹⁸. Историки и религиоведы изучают появление американских религий на территории Украины, отмечая, что эти процессы по времени совпадают с общеевропейскими событиями. В Украину американские религии заходили не напрямую, а через Голландию, Польшу, некоторые другие европейские страны. Торговля предметами благосостояния, растениями и другими товарами стала и путем распространения религиозных идей, что дает нам еще один тезис в пользу жизнеспособности консюмеризма. Украина ощутила влияние идей американского федерализма и свободы религий, которые имели влияние на украинских мыслителей, в частности на Т.Шевченка, который, как известно, ожидал нашего Вашингтона «з новим і праведним законом?»⁹⁹.

Опыт США в сфере свободы религии имеет прежде всего историческое значение. Исследовательница американизации Европы К. Мак-Доннел обращает внимание на появление первых американских протестантских деноминаций в Западной Европе прежде всего в Париже в 1814 г. Подобные конгрегации появились позже в Берлине и Вене. Все эти организации действуют и сейчас, но, по мнению автора, большого влияния на социум Западной Европы не имели и не имеют, так как были созданы именно для американцев. Ревивалисты, прибывшие в Старый Свет, формировали пути, которыми американские деноминации несли свою веру в Европу (этот паттерн действует и сейчас).

Классический подход американцев в зарубежных странах - это скорее выбор идентичности, нежели традиционная религиозная община. Американские представители церкви тяготеют к созданию больших публичных собраний, речь обычна, проста и доступна, часто используют новейшие технологии - как католики, так и протестанты. Ссылки направлены индивидуально, то, что проповедники говорят обычно выразительно и сжато,

⁹⁸ См.: Филипович Л. Американізація релігійного життя України як прояв трансформаційних процесів глобалізованого світу // Релігійна свобода. №8: Функціонування релігії в умовах свободи її буття. – К., 2004. – С.116-127; Гольд О.Ф. Американізація в релігійній житті сучасної України // Культура народів Причорномор'я. - 2011. -№ 209. – С. 115- 118.

⁹⁹ Шевченко Тарас. Вибрані твори у 6 т. - Т. 2. - К., 2003. - С. 258.